

موانع فرهنگی توسعه‌ی سرمایه‌داری در ایران

(مطالعه‌ی موردی شهر شیراز)

* مجیدرضا کریمی

** دکتر مهرداد نوابخش

کد مقاله: ۳۳۱

چکیده

این تحقیق از دو بخش مجزاً ولی مرتبط با یکدیگر تشکیل شده است. در این راستا تلاش اصلی بر این بوده است که ساختار اقتصادی، اجتماعی ایران پیش از سرمایه‌داری را که به لحاظ تاریخی و با رویکردهای مختلف مورد بررسی قرار گرفته و نظریه‌پردازی شده است را پس از نقد علمی، با روش پیمایشی به محک تجربه بکشد و آنرا آزمون نماید، تا روشن گردد که آیا روحیه‌ی تولد و قوام یافته ناشی از ساختار تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و اقلیمی ایران پیش از سرمایه‌داری همچنان به عنوان یک ساختار فرهنگی بر نگرش و کنش نمونه‌ی مورد بررسی چنان حاکم گردیده است که خود توسعه‌نیافتگی را بازتولید می‌نماید. روش تحقیق ما از یکسو تاریخی و از سوی دیگر پیمایشی بوده و با انتخاب نمونه‌ای به حجم ۴۳۶ نفر از سرپرستان خانوار در شهر شیراز روحیه سرمایه‌داری را در بین آنها از طریق ساختن مقیاس مناسب مورد سنجش قرار گرفته است.

یافته‌های این تحقیق بیانگر ضعف بودن روحیه سرمایه‌داری در نمونه مورد بررسی در شیراز می‌باشد. علیرغم این موضوع روحیه سرمایه‌داری با توجه به ویژگیهای فردی، اجتماعی و فرهنگی افراد مورد بررسی تغییرپذیر می‌باشد. به گونه‌ای که مؤلفه‌های فرهنگی همچون تقدیرگرایی، گرایش‌های مذهبی، کنش سنتی و غیرعقلایی در تضعیف این روحیه و عواملی همچون سطح سواد، کنش عقلانی، حسابگری، درآمد و پایگاه اجتماعی بالا در تقویت این روحیه مؤثر دیده شده است.

واژگان کلیدی: روحیه‌ی سرمایه‌داری، تقدیرگرایی، کنش سنتی، کنش عقلانی، پایگاه اجتماعی، حسابگری، گرایش‌های مذهبی.

۱- مقاله حاضر از پایان‌نامه‌ی دکتر در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات با عنوان «بررسی روند شکل‌گیری و موانع ساختار اجتماعی، فرهنگی روحیه‌ی سرمایه‌داری در جامعه‌ی ایران (مطالعه موردی شهر شیراز) که در سال ۱۳۸۷ دفاع شده است، استخراج گردیده است.

E-mail: majidrkarimi@gmail.com

* دانش‌آموخته‌ی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.

** دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.

مقدمه

دستیابی به توسعه و پیشرفت یکی از مهم‌ترین اهداف سده‌ی اخیر، بعد از انقلاب مشروطیت در ایران بوده است و در این راستا دانشمندان، روشنفکران و مصلحان اجتماعی بسیاری را با گرایش‌های مختلف به سمت خود معطوف داشته است. هر یک از آنها متناسب با رویکرد تئوریک و روش‌شناختی خویش، یا ساختار اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی ایران را مانع توسعه و ترقی جامعه یافته‌اند و یا این‌که رابطه‌ی یک‌سویه و نابرابر دنیای غرب با ایران را عامل عقب‌افتادگی جامعه‌ی ایران از کاروان پیشرفت و توسعه که از قرن شانزدهم میلادی با ظهور سرمایه‌داری در غرب راه افتاده است، تلقی نموده‌اند.

پیدایش سرمایه‌داری را می‌توان سرآغاز تمدن معاصر غرب دانست. در میان ویژگی‌های تمدن معاصر غرب چنان‌که ویل دورانت می‌گوید: «مناسبات سرمایه‌داری نقش‌آسبی را بازی کرد که کالسکه‌ی تمدن را با خود کشید» (علم‌داری، ۱۳۸۳، ص ۲۱۷).

رشد علوم، انقلاب صنعتی، تحول مدنی و سیاسی جنبه‌های دیگر این تمدن و خود از نتایج مستقیم پیدایش سرمایه‌داری بوده است. ولی در ایران به دلیل حاکمیت نظام اجتماعی پیش‌سرمایه‌داری و تداوم آن، پیدایش و رشد سرمایه‌داری را آن‌چنان‌که بایسته بود به وجود نیاورد و این بیشتر به خاطر شرایط اقلیمی جامعه‌ی ایران بود که مناسبات خاصی را در نظام اجتماعی ضروری می‌ساخت.

آن‌چه ایران را به عرصه مدرنیته نزدیک کرد، نه ظرفیت معیشتی و نیازمندی جامعه و نه تحولات ساختاری درون آن، بلکه جهانی‌شدن سیستم سرمایه‌داری با نیازهای خاص خود و گسترش نفوذ اجتناب‌ناپذیر تمدن معاصر غرب در جوامع دیگر بود. در این فرآیند، ایران با توجه به نیاز سرمایه‌داری غرب و جهانی‌شدن آن مسیر سرمایه‌داری وابسته را پیش روی خود دیده است و تاکنون چاره‌ای جز پذیرش خواسته‌ی کشورمان کانونی به عنوان یک کشور پیرامونی نداشته است.

بیان مسأله

در فرآیند اجتماعی شدن، ساختارهای اجتماعی و مؤلفه‌های تشکیل دهنده‌ی آن، الگوها، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی را برای اعضای خویش به گونه‌ای درونی می‌سازد که افراد به طور داوطلبانه و ارادی مطابق خواست نظام اجتماعی گام بر می‌دارند. سؤال اصلی این تحقیق عبارت از این است که آیا از دیدگاه جامعه‌شناختی می‌توان نظام اجتماعی ایران را زاده‌ی یک فرآیند طولانی مدت تاریخی در نظر گرفت که ساختار فرهنگی خاص را ایجاد نموده است که رفتار کنشگران اجتماعی را به گونه‌ای بازتولید می‌نماید که برآیند آن با روحیه و مقتضیات سرمایه‌داری در مفهوم خاص آن مغایرت داشته باشد؟ آیا کنش‌های سنتی، عاطفی، تقدیرگرایی، آخرت‌گرایی و مانند آن که خود محصول نظام اجتماعی خاص ایران است، عادات، رفتارها و کنش‌هایی را بازتولید می‌نمایند که با عقلانیت ابزاری و حسابگرانه که لازمه‌ی شکل‌گیری سرمایه‌داری است در تضاد باشد؟

اهداف تحقیق

الف) اهداف کلی

- ۱- سنجش نگرش مردم شیراز نسبت به روحیه‌ی سرمایه‌داری
- ۲- سنجش میزان تاثیر ویژگی‌های جامعه‌شناختی و جمعیتی مردم شیراز در میزان تمایل آن‌ها به روحیه‌ی سرمایه‌داری
- ۳- یکی از اهداف اصلی این تحقیق این است که مطالعه و تحقیقات انجام شده در مورد سرمایه‌داری در ایران را که بیشتر با روش تاریخی و تطبیقی انجام گرفته است از طریق یک تحقیق پیمایشی بررسی کند.

ب) اهداف جزئی

- ۱- سنجش روحیه‌ی سرمایه‌داری مردم شهر شیراز با استفاده از طیف لیکرت
- ۲- شناسایی عوامل تفاوت آخرین در میزان نگرش به روحیه‌ی سرمایه‌داری در بین مردم شیراز
- ۳- سنجش کنش‌های عقلانی، سنتی و مذهبی مردم شیراز و بررسی تاثیر آن‌ها بر میزان روحیه‌ی سرمایه‌داری در بین نمونه‌ی مورد بررسی.

فرضیه‌های تحقیق

- الف) به نظر می‌رسد که روحیه‌ی سرمایه‌داری در بین مردم شیراز ضعیف می‌باشد.
- ب) علی‌رغم ضعف روحیه‌ی سرمایه‌داری در مردم شیراز، میزان این روحیه بسته به شرایط فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و جمعیتی متفاوت می‌باشد. بنابراین:
- ۱- به نظر می‌رسد که بین ویژگی‌های جمعیت‌شناختی افراد شامل سن، جنس، وضعیت تأهل، محل تولد و روحیه‌ی سرمایه‌داری در بین آن‌ها رابطه برقرار باشد.
 - ۲- به نظر می‌رسد که بین ساختار فرهنگی مردم شیراز و روحیه‌ی سرمایه‌داری رابطه برقرار باشد، چنان‌که:
 - ۱-۲ به نظر می‌رسد که بین تمایلات مذهبی و روحیه‌ی سرمایه‌داری رابطه‌ی معکوس برقرار باشد.
 - ۲-۲ به نظر می‌رسد که بین تقدیرگرایی و روحیه‌ی سرمایه‌داری رابطه‌ی معکوس برقرار باشد.
 - ۳-۲ به نظر می‌رسد که بین نوع کنش عقلانی و سنتی مردم شیراز و روحیه‌ی سرمایه‌داری رابطه برقرار باشد.
 - ۴-۲ به نظر می‌رسد که بین میزان تحصیلات و روحیه‌ی سرمایه‌داری رابطه‌ی مستقیم برقرار باشد.
 - ۳ به نظر می‌رسد که بین پایگاه اجتماعی و روحیه‌ی سرمایه‌داری رابطه‌ی مستقیم برقرار باشد.
 - ۴- به نظر می‌رسد که بین میزان درآمد و روحیه‌ی سرمایه‌داری رابطه‌ی مستقیم برقرار باشد.

ادبیات موضوع

بر اساس تعریف ماکس وبر «سرمایه‌داری عبارت است از روحیه‌ی سودجویی و سرمایه‌گذاری مستمر سودها با توسل به راه و روش عقلانی» (وبر، ۱۳۷۱، ص ۲۹).

وبر معتقد است آموزه‌های مذهب پروتستان که از یک سو تلاش و کار مداوم را برای رهایی از سرنوشت گناه‌آلود توصیه می‌نماید و از سوی دیگر در مصرف‌کردن تولیدات

صورت گرفته ریاضت‌طلبی را سفارش می‌کند، با روحیه‌ی سرمایه‌داری کاملاً منطبق و موجبات پیدایش و رشد آن‌را در غرب مهیا نموده است.

عواملی که موجبات پیدایش سرمایه‌داری در غرب گردید، عبارتند از وجود نظام فئودالی در اروپا، نیروی کارگران آزاد، پیدایش و رشد طبقه‌ی بورژوا و متوسط و پیدایش شهرهای خودمختار. در ایران برخلاف غرب خشکی زمین و کمبود آب، هزینه‌ی مالی زیاد و نیروی کار فراوان را طلب می‌نمود و دخالت دولت متمرکز سازمان‌دهنده را الزامی می‌کرد و در نتیجه به جای شکل‌گیری فئودالیسم نظام استبدادی حاکمیت پیدا می‌کند. مالکیت جمعی و دولتی در ایران مانع رهایی دهقانان و پیدایش نیروی کار آزاد گردید. وابستگی اربابان به شاه که از طریق اقطاع صاحب زمین شده بودند و دخالت درباریان و اربابان در تجارت مانع از شکل‌گیری طبقه‌ی بورژوا در ایران گردید. شهرها اردوگاه نظامی شاهان بودند و از ویژگی‌های پنج‌گانه‌ی وبر تنها برج و بارو و بازار بود (شرف، ۱۳۵۹) و بنابراین خودمختار و خودفرمان نبودند.

عدم پیدایش و رشد سرمایه‌داری در ایران را چه تحت تاثیر شیوه‌ی تولید آسیایی (ماکس، ۱۳۷۹) ایران، چه تحت تاثیر حاکمیت سیستم پاتریمونیاال و عدم شکل‌گیری فئودالیسم (ویر، ۱۳۷۱) در ایران، چه تحت تاثیر نظام استبداد ایرانی و جامعه‌ی خشک و منزوی ایران (کاتوزیان، ۱۳۷۹) و چه تحت تاثیر پیدایش شهرهای خودمختار و عدم رشد طبقه‌ی بورژوا (شرف، ۱۳۵۹) بدانیم، ساختار نظام اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پیش‌سرمایه‌داری همچنان حاکمیت خویش را بر جامعه‌ی ایران استمرار بخشیده است چنان‌که این وضعیت:

۱- ساختار فرهنگی خاص را در ایرانیان ایجاد کرده است که مانع از رشد سرمایه‌داری در مفهوم وبری آن شده است.

۲- ایران کشوری ثروتمند است ولی روحیه‌ی سرمایه‌داری در آن چندان رشد نکرده است.

۳- رویکرد اقتصادی اعضای جامعه مصرفی و ثروت‌اندوزی است (اقتصاد کالایی) نه به کار انداختن ثروت برای تولید و فروش (اقتصاد مبادله‌ای).

۴- ساختار نظام اجتماعی جامعه ایران در یک فرآیند تاریخی، الگوهای فرهنگی، ارزش‌ها و هنجارها را در مسیر «اجتماعی‌شدن» برای اعضای خود به گونه‌ای درونی کرده است که خود توسعه‌نیافتگی را بازتولید می‌نماید. مهمترین این خصایص عبارتند از: سنت‌گرایی، تقدیرگرایی، کنش غیرعقلانی، محافظه‌کاری.

روش تحقیق

از آن‌جا که در این تحقیق از یک سو در صدد هستیم تا به صورت توصیفی میزان تمایل مردم شیراز را به روحیه‌ی سرمایه‌داری بسنجیم و از سوی دیگر بر آن هستیم تا تفاوت احتمالی روحیه‌ی سرمایه‌داری مردم شیراز را با توجه به تفاوت‌های احتمالی فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی آن‌ها توضیح دهیم روش پیمایشی را استفاده کرده‌ایم. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه بوده است. پرسشنامه‌ی ساخته شده شامل دو بخش می‌باشد که در بخش اول مجموعه سؤال‌هایی را در بر می‌گیرد که اطلاعات مورد نیاز برای متغیرهای مستقل را فراهم می‌سازد و در بخش دوم پرسشنامه اولاً برای متغیر وابسته یعنی روحیه‌ی سرمایه‌داری تلاش شده است تا از طریق طیف لیکرت گویه‌های مناسب برای سنجش این روحیه در شیراز ارایه گردد و ثانیاً خصایص فرهنگی مانند سنت‌گرایی، تقدیرگرایی، تمایلات مذهبی، کنش عاطفی و عقلانی به وسیله طیف لیکرت سنجیده شود. گویه‌ها در اختیار یک نمونه‌ی مقدماتی به حجم ۳۰ نفر قرار گرفته و پس از استخراج، سنبجه‌های ناسازگار حذف گردید، که تعداد گویه‌های باقیمانده ۲۴ گویه بود که مقدار آلفای کرونباخ به عنوان شاخص پایایی طیف ۷۷ درصد به دست آمد که پایایی نسبتاً بالایی را نشان می‌دهد. همچنین برای سنجش اعتبار پرسشنامه از اعتبار صوری یعنی ارجاع به داوران و متخصصان این رشته سود برده‌ایم.

نمونه‌گیری تحقیق

جامعه‌ی آماری این تحقیق سرپرستان خانوار در شهر شیراز می‌باشد. چارچوب نمونه‌گیری این تحقیق هفت منطقه‌ی شهر شیراز است که در این مناطق بر اساس تحقیق حضوری که از شهرداری به عمل آمده است ۲۵۵۰۰۰ سرپرست خانوار زندگی می‌کنند. ضریب اطمینان ۹۵ درصد در نظر گرفته شده است. همچنین با یک مطالعه‌ی مقدماتی که

بر روی نمونه‌ای به حجم ۳۵ نفر از سرپرستان خانوار در شهر شیراز صورت گرفت مقدار d یا نصف فاصله‌ی اطمینان را معادل $0/45$ محاسبه کرده‌ایم و در نهایت با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه معادل ۴۳۶ نفر محاسبه گردید.

شیوه‌ی نمونه‌گیری در این تحقیق با توجه به اقتضای جامعه‌ی آماری که در هفت منطقه‌ی شهرداری پراکنده است، نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب را در نظر گرفته‌ایم که با توجه به سهم جمعیت سرپرستان خانوار در هر منطقه‌ی شهرداری حجم نمونه آن منطقه مشخص گردیده است. شیوه‌ی گزینش اعضای نمونه نیز روش تصادفی سیستماتیک بوده است.

یافته‌های تحقیق

– میزان گرایش به روحیه‌ی سرمایه‌داری:

جدول شماره (۱): گرایش به روحیه‌ی سرمایه‌داری در بین پاسخگویان

روحه سرمایه‌داری	تعداد	درصد نسبی
بالا	۳۸	۹/۳
متوسط	۱۴۱	۳۴/۵
ضعیف	۲۳۰	۵۶/۲
جمع	۴۰۹	۱۰۰

بر اساس اطلاعات مندرج در جدول شماره (۱) که میزان روحیه سرمایه‌داری در بین نمونه مورد بررسی در شهر شیراز را بر اساس طیف لیکرت رتبه‌بندی کرده است، ۳۸ نفر از کل ۴۰۹ نفر اعضای نمونه که تحقیق شده‌اند یعنی $9/3$ درصد از آن‌ها روحیه قوی و بالای سرمایه‌داری دارند. تعداد ۱۴۱ نفر یعنی $34/5$ درصد از افراد گرایش متوسط نسبت به سرمایه‌داری دارند و ۲۳۰ نفر یعنی $56/2$ درصد از افراد از لحاظ روحیه سرمایه‌داری ضعیف می‌باشند. بنابراین می‌توان گفت که روحیه‌ی سرمایه‌داری در بین نمونه مورد بررسی در شهر شیراز ضعیف می‌باشد و خصایصی مانند عقلانیت، حسابگری، برنامه‌ریزی دقیق، در بین آن‌ها نسبتاً ضعیف می‌باشد. زیرا بیش از نیمی از اعضای نمونه را در بر می‌گیرد و تعداد ۱۷۹ نفر $43/8$ درصد آن‌ها تمایلات سرمایه‌داری بالا و متوسط دارند.

– میزان تمایلات دینی

برای سنجش میزان تمایل پاسخگویان در شهر شیراز به باورها، ارزش‌ها، مناسک و رفتارهای دینی پاسخگویان از طریق مقیاس لیکرت و با استفاده از الگوی گلاک و ستارک تمایل دینی نمونه مورد بررسی مورد سنجش و نتایج آن در جدول شماره (۲) آورده شده است.

جدول شماره (۲): تمایلات دینی پاسخگویان

درصد نسبی	فراوانی	تمایل دینی
۲۱	۲۴۷	زیاد
۲۳/۴	۹۵	متوسط
۱۵/۶	۶۳	کم
۱۰۰	۴۰۵	جمع

به استناد اطلاعات موجود در جدول شماره (۲)، تعداد ۲۴۷ نفر از نمونه‌ی مورد بررسی یعنی ۶۱ درصد از آن‌ها تمایل دینی زیاد دارند و ۹۵ نفر یعنی ۲۳/۴ درصد از آن‌ها با تمایل دینی متوسط و ۶۳ نفر یعنی ۱۵/۶ درصد از نمونه مورد بررسی با تمایل دینی ضعیف می‌باشند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که اعضای نمونه مورد بررسی در شهر شیراز عمدتاً از نظر تمایلات دینی با گرایش زیاد به ابعاد مختلف دین‌داری که در مدل گلاک و ستارک آمده است، می‌باشند.

– اعتقاد به تقدیر و سرنوشت

جدول شماره (۳): اعتقاد به تقدیر و سرنوشت در بین پاسخگویان

درصد نسبی	فراوانی	تمایل به تقدیر
۵۳	۲۱۷	زیاد
۳۶/۵	۱۴۹	متوسط
۱۰/۵	۴۳	کم
۱۰۰	۴۰۹	جمع

به استناد اطلاعات مندرج در جدول شماره (۳) که بر اساس مقیاس لیکرت به دست آمده است، ۲۱۷ نفر معادل ۵۳ درصد از نمونه مورد بررسی با تمایل زیاد به تقدیر و سرنوشت و تاثیر آن در زندگی خود بوده‌اند، ۱۴۹ نفر یعنی ۳۶/۵ درصد تمایل متوسط و

۴۳ نفر یعنی ۱۰/۵ درصد از کل نمونه‌ای که به این سؤال پاسخ داده‌اند اعتقاد کمی نسبت به تاثیر سرنوشت و تقدیر در زندگی خود داشته‌اند.

- گرایش به رفتار عقلایی

جدول شماره (۴): گرایش به رفتار عقلایی در بین پاسخگویان

درصد نسبی	فراوانی	تمایل عقلایی
۱۳/۹	۵۵	زیاد
۳۸/۳	۱۵۱	متوسط
۴۷/۸	۱۸۹	کم
۱۰۰	۳۹۵	جمع

طبق اطلاعات درج شده در جدول شماره (۴) که بر اساس طیف لیکرت به دست آمده است ۵۵ نفر از اعضای نمونه معادل ۱۳/۹ درصد از آن‌ها در رفتار خود نگرش عقلایی زیاد اعمال می‌نمایند، ۱۵۱ نفر یعنی ۳۸/۳ درصد با تمایل عقلانی متوسط و ۱۸۹ نفر یعنی ۴۷/۸ درصد از نمونه مورد بررسی در رفتار خود کمتر نگرش عقلایی را بروز می‌دهند.

- میزان گرایش به سنت‌ها

جدول شماره (۵): میزان گرایش به سنت‌ها در بین پاسخگویان

درصد نسبی	فراوانی	تمایل به سنت
۴۴/۹	۱۸۰	زیاد
۳۱/۷	۱۲۷	متوسط
۲۳/۴	۹۴	کم
۱۰۰	۴۰۱	جمع

بر اساس یافته‌های جدول شماره (۵) تعداد ۱۸۰ نفر یعنی ۴۴/۹ درصد از اعضای نمونه تحت بررسی دارای گرایش سنتی زیاد و ۱۲۷ نفر یعنی ۳۱/۷ درصد دارای گرایش سنتی متوسط و ۹۴ نفر یعنی ۲۳/۴ درصد از پاسخگویان دارای گرایش سنتی ضعیف بوده‌اند. بنابراین می‌توان گفت که تمایلات سنتی نمونه مورد بررسی در شهر شیراز متوسط به بالا می‌باشد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

جهت تجزیه و تحلیل آماری یافته‌ای این تحقیق و آزمون فرضیات مطرح شده، متناسب با سطح سنجش متغیرها از آزمون‌های مناسب سود جست‌ه‌ایم که گزارش آن به شرح زیر آمده است:

الف) وضعیت جمعیت‌شناختی پاسخگویان و روحیه‌ی سرمایه‌داری

جدول شماره (۶): ماتریس همبستگی متغیرها

آزمون	متغیر	روحیه سرمایه‌داری	سن	محل تولد	جنس	وضعیت تأهل
همبستگی پیرسون	روحیه سرمایه‌داری	۱	۰/۰۴۱	۰/۲۲۰	۰/۰۶۲	۰/۰۵۹
سطح معناداری		۰	۰/۳۸۲	۰/۰۰۰	۰/۱۸۱	۰/۱۸۴
همبستگی پیرسون	سن	۰/۴۱	۱	۰/۰۷۳	۰/۰۱۵	۰/۰۴۸
سطح معناداری		۰/۳۸۲	۰	۱۲۵	۰/۷۲۹	۰/۳۷۲
همبستگی پیرسون	محل تولد	۰/۲۲۰	۰/۰۷۳	۱	۰/۰۶۸	۰/۰۴۳
سطح معناداری		۰/۰۰۰	۱۲۵	۰	۰/۱۰۸	۰/۲۷۵
همبستگی پیرسون	جنس	۰/۰۶۲	۰/۰۱۵	۰/۰۶۸	۱	۰/۰۶۱
سطح معناداری		۰/۱۸۱	۰/۷۲۹	۰/۱۰۸	۰	۰/۱۸۷
همبستگی پیرسون	وضعیت تأهل	۰/۰۵۹	۰/۰۴۸	۰/۰۴۳	۰/۰۶۱	۱
سطح معناداری		۰/۱۸۴	۰/۳۷۲	۰/۲۷۵	۰/۱۸۷	۰

چنان‌که در جدول شماره (۶) آمده است، محل تولد یعنی زادگاه شهری یا روستایی داشتن پاسخگویان در سطح هزارم معنی‌دار است و مقدار رابطه ۰/۲۲۰ به‌دست آمده است و متغیرهای دیگر یعنی سن، جنس و وضعیت تأهل پاسخگویان با روحیه‌ی سرمایه‌داری در بین آن‌ها هیچ رابطه‌ی معنی‌داری مشاهده نگردیده است. و بنابراین فرضیه‌های مربوط به رابطه‌ی سن و جنس و وضع تأهل با روحیه‌ی سرمایه‌داری مردود اعلام می‌گردد.

ب) ساختار فرهنگی و روحیه‌ی سرمایه‌داری

۱- وضعیت سواد و روحیه‌ی سرمایه‌داری

جدول شماره (۷): رابطه‌ی سواد و روحیه‌ی سرمایه‌داری در شیراز

آزمون	متغیر	سطح سواد	سطح معنی‌داری
همبستگی پیرسون	روحیه‌ی سرمایه‌داری	۱۰۰	۰/۰۴۹

چنان‌که در جدول شماره (۷) آمده است ضریب همبستگی بین سطح سواد و نگرش اعضای نمونه‌ی مورد بررسی در شهر شیراز رابطه‌ی مستقیم و معنی‌دار را نشان می‌دهد، مقدار این رابطه ۱۰۰ و جهت رابطه‌ی مستقیم می‌باشد که در سطح ۰/۰۵٪ معنی‌دار می‌باشد. بنابراین طبق یافته‌های این تحقیق با افزایش سطح سواد در نمونه‌ی مورد بررسی میزان روحیه‌ی سرمایه‌داری نیز افزایش پیدا می‌کند. در تحلیل این موضوع باید گفته شود که علی‌رغم این‌که در بین نمونه‌ی مورد بررسی تمایل به روحیه سرمایه‌داری ضعیف است، ولی این روحیه در بین افراد با سطح سواد متفاوت یکسان نیست.

۲- تمایلات مذهبی و روحیه‌ی سرمایه‌داری

جدول شماره (۸): رابطه‌ی گرایش مذهبی و روحیه‌ی سرمایه‌داری

آزمون	متغیر	گرایش مذهبی	سطح معنی‌داری
همبستگی پیرسون	روحیه‌ی سرمایه‌داری	-۱۹۰	۰/۰۰۰

اطلاعات جدول شماره (۸) گویای رابطه‌ی قوی و منفی بین دو متغیر می‌باشد و فرضیه‌ی مورد نظر را اثبات می‌نماید. مقدار رابطه معادل ۰/۱۹۰- به دست آمده است که در سطح بالای ۹۹ درصد معنی‌دار است. بدین مفهوم که هر چه تمایلات مذهبی در بین نمونه‌ی مورد بررسی در شیراز زیادتر گردد از میزان تمایل و گرایش آن‌ها به سمت روحیه‌ی سرمایه‌داری کاسته می‌شود.

۳- تقدیرگرایی و روحیه‌ی سرمایه‌داری

جدول شماره (۹): رابطه‌ی تقدیرگرایی و روحیه‌ی سرمایه‌داری

آزمون	متغیر	تقدیرگرایی	سطح معنی‌داری
همبستگی پیرسون	روحیه‌ی سرمایه‌داری	-۰/۲۷۳	۰/۰۰۰

بر اساس آزمون صورت گرفته در جدول شماره (۹) مقدار ضریب همبستگی پیرسون معادل ۰/۲۷۳- به دست آمده است که در سطح بالای ۹۹ درصد معنی‌دار است و جهت رابطه نیز معکوس است. بدین مفهوم که هر چه میزان تقدیرگرایی و اعتقاد به سرنوشت در

بین نمونه مورد بررسی در شیراز افزایش پیدا می‌کند از تمایل آن‌ها نسبت به روحیه‌ی سرمایه‌داری کاسته می‌شود. بنابراین این فرضیه نیز اثبات می‌گردد.

۴- کنش عقلانی و روحیه‌ی سرمایه‌داری

جدول شماره (۱۰): همبستگی رفتار عقلانی و روحیه‌ی سرمایه‌داری

آزمون	متغیر	کنش عقلانی	سطح معنی‌داری
همبستگی پیرسون	روحیه‌ی سرمایه‌داری	۰/۱۳۷	۰/۰۱۶

به استناد اطلاعات مندرج در جدول شماره (۱۰) بین کنش عقلانی اعضای نمونه‌ی مورد بررسی و میزان گرایش آن‌ها به روحیه‌ی سرمایه‌داری رابطه‌ی معنی‌دار مستقیم برقرار است. مقدار این رابطه ۰/۱۳۷ و جهت رابطه نیز مستقیم است که در سطح بالای ۹۵ درصد این رابطه معنی‌دار می‌باشد. بنابراین در این جا یکی دیگر از فرضیات تحقیق که زیرمجموعه‌ی فرضیات ساختار فرهنگی است، اثبات می‌گردد.

۵- نگرش سنتی و روحیه‌ی سرمایه‌داری

جدول شماره (۱۱): رابطه‌ی میزان سنت‌گرایی و روحیه‌ی سرمایه‌داری

آزمون	متغیر	سنت‌گرایی	سطح معنی‌داری
همبستگی پیرسون	روحیه‌ی سرمایه‌داری	-۰/۱۸۱	۰/۰۱۰

طبق آزمون پیرسون که در جدول شماره (۱۱) آمده است، بین سنت‌گرایی در بین نمونه‌ی مورد بررسی در شیراز و میزان روحیه‌ی سرمایه‌داری در بین آن‌ها رابطه‌ی معکوس و معنی‌دار برقرار است، به گونه‌ای که مقدار این رابطه -۰/۱۸۱ - به دست آمده است که در سطح بالای ۹۵ درصد این فرضیه نیز اثبات می‌گردد.

تجزیه و تحلیل چندمتغیره‌ی داده‌ها

در این بخش از گزارش تحقیق با ارایه یک مدل رگرسیونی چندمتغیره در صدد هستیم تا از یک طرف تاثیر همزمان همه‌ی مؤلفه‌های فرهنگی مورد نظر در این تحقیق را بر روی متغیر وابسته مورد بررسی و از طرف دیگر تاثیر هر یک از آن‌ها را به صورت مجزا بر

روی متغیر وابسته بار دیگر مورد تحلیل قرار دهیم تا از این طریق اولویت‌بندی این متغیرها برای تبیین میزان روحیه سرمایه‌داری در بین اعضای نمونه در شهر شیراز روشن گردد. متغیر وابسته در این مدل میزان روحیه سرمایه‌داری و متغیرهای مستقل عبارتند از میزان سواد، میزان گرایش مذهبی، میزان تقدیرگرایی، میزان رفتار عقلانی و میزان گرایش‌های سنتی در بین پاسخگویان می‌باشد که به غیر از سطح سواد افراد نمونه بقیه از طریق مقیاس لیکرت یعنی طیف مجموع نمرات سنجش شده‌اند.

مقدار R^2 یا ضریب تعیین که شاخصی برازندگی مدل رگرسیونی می‌باشد معادل ۰/۶۵۷ به‌دست آمده است که نشانگر مناسب بودن متغیرهای مستقل برای توضیح و تبیین روحیه سرمایه‌داری است.

جدول شماره (۱۲): سهم متغیرهای مستقل در تبیین روحیه سرمایه‌داری

سطح معنی‌داری	آزمون t	مقدار استاندارد شده		مدل
		بتا	B	
۰/۰۰۰	۸/۱۴۱	-	۷/۱۰۵	مقدار ثابت
۰/۰۱۱	۲/۶۶۴	۰/۳۲۶	۱/۰۳۱	سطح سواد
۰/۰۰۳	-۳/۲۱۷	-۰/۳۵۹	۱/۱۶۵	گرایش‌های مذهبی
۰/۰۲۲	-۲/۳۸۸	-۰/۲۹۴	۱/۲۳۳	تقدیرگرایی
۰/۰۰۰	۳/۸۲۲	-۰/۴۵۹	۴/۶۳۷	رفتار عقلانی
۰/۰۴۷	۳/۷۰۵	-۳/۳۱۷	۱/۱۰۳	گرایش‌های سنتی

چنان‌که اطلاعات موجود در جدول شماره (۱۲) نشان می‌دهد مقدار ثابت یا (a) معادل ۵۷/۸۴۵ به‌دست آمده است که در سطح هزارم معنی‌دار است. مقدار بتای استاندارد شده برای متغیر سواد اعضای نمونه برای توضیح روحیه سرمایه‌داری ۰/۳۲۶ است که در سطح بالای ۹۵ درصد معنی‌دار است و جهت رابطه نیز مستقیم است.

مقدار بتای استاندارد شده برای سنجش تاثیر میزان گرایش‌های مذهبی بر میزان روحیه سرمایه‌داری پاسخگویان معادل -۰/۳۵۹- به‌دست آمده است که در سطح بالای ۹۹ درصد معنی‌دار است و جهت رابطه نیز معکوس است.

مقدار بتای استاندارد شده برای متغیر میزان تقدیرگرایی معادل -۰/۲۹۴- به‌دست آمده است که بر اساس آزمون t در سطح بالای ۹۵ درصد وجود رابطه اثبات می‌گردد و جهت رابطه نیز معکوس است.

بین رفتار عقلانی پاسخگویان و متغیر وابسته نیز در سطح هزارم رابطه معنی‌دار و مثبت دیده می‌شود، چنان‌که مقدار بتای استاندارد شده معادل ۰/۴۵۹ به دست آمده و جهت رابطه نیز مستقیم است. از سوی دیگر بین متغیر میزان گرایش‌های سنتی در بین پاسخگویان و روحیه‌ی سرمایه‌داری در بین آن‌ها نیز رابطه معنی‌دار و جهت رابطه نیز معکوس می‌باشد. مقدار بتای محاسبه شده ۰/۳۱۷- که در سطح بالای ۹۵ درصد معنی‌دار است. در بین متغیرهای ذکر شده رفتار عقلانی بیشترین میزان تاثیر را در تبیین روحیه‌ی سرمایه‌داری در این مدل ایفا می‌نماید.

ج) وضعیت اجتماعی - اقتصادی پاسخگویان و روحیه‌ی سرمایه‌داری

متغیرهایی که از بُعد اجتماعی و اقتصادی برای سنجش ارتباط آن‌ها با روحیه‌ی سرمایه‌داری در بین اعضای نمونه‌ی مورد بررسی در شهر شیراز مورد نظر بوده‌اند عبارتند از پایگاه اجتماعی، محله‌ی سکونت، نوع شغل و میزان درآمد ماهیانه آن‌ها که در یک مدل رگرسیونی برای توضیح میزان روحیه‌ی سرمایه‌داری از آن سود جسته‌ایم. مقدار R^2 یا ضریب تعیین محاسبه شده برای این مدل ۰/۴۵۵ به دست آمده است. بدین معنی که ۴۵ درصد از واریانس متغیر وابسته به وسیله‌ی ۴ متغیر ذکر شده، پوشش داده می‌شود.

جدول شماره (۱۳): سهم متغیرهای اجتماعی - اقتصادی در تبیین روحیه‌ی سرمایه‌داری

مدل	سهم استاندارد شده		مقدار استاندارد شده	آزمون t	سطح معنی‌داری
	B	بتا			
مقدار ثابت	۰/۲۵۹	-	۲/۹۷۸	۱۷/۵۴۶	۰/۰۰۰
پایگاه اجتماعی	۰/۳۸۲	۰/۴۳۰	۰/۷۳۵	۷/۳۳۴	۰/۰۰۰
درآمد	۱/۵۷۱	۰/۱۳۷	۰/۶۵۱	۲/۴۱۳	۰/۰۱۷
شغل	۱/۸۰۳	۰/۱۷۰	۰/۶۱۴	۲/۹۳۹	۰/۰۰۴
محل سکونت	۱/۳۶۵	۰/۱۸۹	۰/۳۸۵	۳/۲۸۷	۰/۰۰۱

مقدار ثابت یا a معادل ۵۲/۲۵۹ محاسبه شده است که بر اساس آزمون t در سطح بالای ۹۹ درصد معنادار می‌باشد و میزان تاثیر متغیرها به شرح زیر می‌باشد:

۱- پایگاه اجتماعی و روحیه سرمایه‌داری

بر اساس نتایج ذکر شده در جدول شماره (۱۳) مقدار بتای استاندارد شده که همان ضریب متغیر پایگاه اجتماعی برای تبیین روحیه سرمایه‌داری است معادل $0/430$ می‌باشد که در سطح بالای ۹۹ درصد معنادار است و جهت رابطه نیز مستقیم است. بدین معنی که افرادی که به پایگاه اجتماعی بالاتر بستگی دارند میزان تمایل بیشتری به روحیه سرمایه‌داری دارند.

۲- میزان درآمد و روحیه سرمایه‌داری

مقدار بتای محاسبه شده برای متغیر درآمد ماهیانه افراد نمونه معادل $0/137$ می‌باشد که در سطح بالای ۹۵ درصد معنادار بوده و جهت رابطه نیز مستقیم است. بدین معنی که با افزایش میزان درآمد افراد میزان تمایل آن‌ها به روحیه سرمایه‌داری افزایش پیدا می‌کند.

۳- نوع شغل و روحیه سرمایه‌داری

مقدار این رابطه طبق آزمون t معادل $0/170$ به دست آمده است بدین معنی که افراد با مشاغل غیریدی نسبت به مشاغل یدی تمایل به سرمایه‌داری بیشتر دارند.

۴- محل سکونت و روحیه سرمایه‌داری

کسانی که در محلات مرفه‌تر شهر شیراز ساکن هستند نسبت به کسانی که در مناطق دیگر شهر زندگی می‌کنند تمایل بیشتری به روحیه سرمایه‌داری دارند زیرا مقدار بتای محاسبه شده $0/189$ محاسبه شده است که طبق آزمون t در سطح بالای ۹۹ درصد معنی دار می‌باشد و جهت رابطه نیز مستقیم است.

نهایتاً این که در اولویت‌بندی این متغیرهای مستقل ذکر شده برای تبیین متغیر وابسته، متغیر پایگاه اجتماعی بیشترین مقدار تاثیر را به خود اختصاص داده است.

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که روحیه‌ی سرمایه‌داری در بین نمونه مورد بررسی در شهر شیراز ضعیف می‌باشد. چنان‌که ۵۶/۲ درصد از آن‌ها روحیه‌ی سرمایه‌داری ضعیف داشته‌اند. گرایش مذهبی و تقدیرگرایی در بین پاسخگویان زیاد بوده و میزان گرایش به کنش عقلانی در بین آن‌ها ضعیف می‌باشد.

برخلاف ضعیف بودن روحیه‌ی سرمایه‌داری در بین اعضای نمونه در شهر شیراز به دلیل وجود تفاوت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی میزان روحیه‌ی سرمایه‌داری نیز متناسب با آن تغییر می‌کند چنان‌که:

۱- هر چه میزان گرایش‌های مذهبی، میزان تقدیرگرایی و میزان تمایلات سنتی در بین اعضای نمونه‌ی مورد بررسی در شهر شیراز بیشتر باشد از میزان روحیه‌ی سرمایه‌داری آن‌ها کاسته می‌شود.

۲- هر چه کنش عقلانی در بین اعضای نمونه بیشتر باشد، میزان تمایل به روحیه‌ی سرمایه‌داری نیز افزایش پیدا می‌کند.

۳- کسانی که پایگاه اجتماعی بالاتری دارند روحیه‌ی سرمایه‌داری بالاتری دارند.

۴- بین میزان درآمد و میزان روحیه‌ی سرمایه‌داری رابطه‌ی مستقیم برقرار است.

منابع

- ۱- اشرف، احمد، موانع تاریخی رشد سرمایه‌داری در ایران، دوره‌ی قاجار، انتشارات پیام، ۱۳۵۹.
 - ۲- انصاری، عبدالمعبود، پیشرفت و عقب‌ماندگی در جهان معاصر، نامه‌ی علوم اجتماعی، دوره ۲، شماره ۳، تهران: دانشکده علوم اجتماعی، ۱۳۵۶.
 - ۳- تانی، آ. راج، دیباچه‌ی کتاب اخلاق پروتستان و روح سرمایه‌داری، ترجمه: عبدالمعبود انصاری، انتشارات سمت، ۱۳۷۴.
 - ۴- توسلی، غلامعباس، جامعه‌شناسی دینی، تهران: انتشارات سخن، ۱۳۸۰.
 - ۵- رفیع پور، فرامرز، کند و کاوها و پنداشته‌ها، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۰.
 - ۶- علمداری، کاظم، چرا ایران عقب ماند و غرب پیش رفت، تهران: نشر توسعه، چاپ دهم، ۱۳۸۳.
 - ۷- کاتوزیان، همایون، اقتصاد سیاسی ایران از مشروطیت تا پایان سلسله‌ی پهلوی، ترجمه: محمدرضا نفیسی، نشر مرکز، چاپ هفتم، ۱۳۷۹.
 - ۸- مارکس، کارل، سرمایه، جلد اول، ترجمه: ایرج اسکندری، تهران: انتشارات فردوس، ۱۳۷۹.
 - ۹- ویر، ماکس، اخلاق پروتستان و روح سرمایه‌داری، ترجمه: عبدالمعبود انصاری، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۷۴.
 - ۱۰- ولی، عباس، ایران پیش از سرمایه‌داری، تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۰.
- 11- Keddie, N, Historical Obstacles to Agrarian Change in Iran, Claremont, 1960.
 12- Wallerstein, Immanuel, The Rise and Future Demise of the world capitalist system: Concepts for comparative Analysis, comparative studies in society and History, V. L. 16 PP. 387- 394 and 397-415, 1995.
 13- Weber Max, The Theory of social and Economic Organization, N. Y. Free Press, 1997.